

УДК 336.1

*О. І. Дацій,**д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи,
Міжрегіональна Академія управління персоналом**ORCID ID: 0000-0002-7436-3264**О. О. Черняєва,**к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської та страхової справи,
Міжрегіональна Академія управління персоналом**ORCID ID: 0000-0002-6981-2491**І. І. Туболец,**к. е. н., доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики,
Університет митної справи та фінансів**ORCID ID: 0000-0002-4930-2427*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.8.11

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

O. Datsii,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management

O. Cherniaieva,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management

I. Tubolets,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Social Security and Tax Policy, University of Customs and Finance

DIRECTIONS OF INCREASING THE ROLE OF FINANCIAL CONTROL IN THE CONDITIONS OF SOCIALIZATION OF THE STATE

Встановлено, що фінансова діяльність викликана об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу національного доходу, задоволення не тільки особистих, індивідуальних потреб громадян, а й потреб суспільства загалом. Здійснення державою фінансової діяльності є одним із проявів виконання нею економічної функції. Доведено, що в ринкових умовах державі необхідно зберегти своє соціальне призначення, що має бути виражене і сформульоване в його економічній політиці, спрямованій на забезпечення загальнонаціональних інтересів, соціальних програм.

Охарактеризовано та класифіковано управлінські відносини у сфері фінансової діяльності, як одного з найважливіших компонентів характеристики соціального управління. Встановлено, що соціальне управління є керівництвом соціальними процесами, в тому числі в процесі здійснення фінансової діяльності. Таким чином, соціальний характер управлінських відносин знаходить своє вираження в тому, що: соціальне управління передбачає в якості свого об'єкта відносини між людьми; соціальне управління здійснюється людьми по відношенню до людей; реалізація функцій соціального управління протікає в рамках взаємозв'язків між людьми. Отже, доведено, що управлінські відносини є змістом і об'єктом керуючого впливу на соціальні процеси, що здійснюється в правовій формі. В такому розумінні вони мають місце скрізь, де здійснюється управлінська діяльність, тобто і в економічній, і в інших сферах життя.

It is established that financial activity is caused by objective necessity of distribution and redistribution of the national income, satisfaction not only personal, individual needs of citizens, but also needs of a society as a whole. The implementation of financial activities by the state is one of the manifestations of its economic function. It is proved that in market conditions the state needs to preserve its social purpose, which should be expressed and formulated in its economic policy aimed at ensuring national interests, social programs.

The managerial relations in the sphere of financial activity as one of the most important components of the characteristic of social management are characterized and classified. It is established that social management is the management of social processes, including in the process of financial activities. Thus, the social nature of managerial relations finds its expression in the fact that: social management involves as its object the relationship between people; social management is carried out by people in relation to people; the implementation of the functions of social management takes place within the relationship between people.

Strengthening the role of the state in the process of formation and development of the market, its social orientation includes strengthening public financial control over the legality of state property management and its use, timely and full payment of tax payments, formation and implementation of a real budget to create sustainable conditions. functioning of the economy, its financial and credit sphere. However, it should be emphasized that the strengthening of state regulation in the field of economic, including financial, relations requires adequate requirements for today's regulatory framework, effective mechanisms for legal regulation, as well as a system of effective control.

Thus, it is proved that managerial relations are the content and object of managerial influence on social processes, which is carried out in legal form. In this sense, they occur wherever management activities are carried out, ie in economic and other spheres of life. In our opinion, the division of financial control into different types is possible for the following reasons.

The classification of financial control over the subjects provides for its division into state, which, in turn, is divided into national and departmental, internal (internal), independent control. According to the time of its implementation, it is divided into previous, current and next. According to the content (object, directions) it is divided into: budget, tax, banking, insurance, currency, etc.

*Ключові слова: соціалізація держави, соціальні процеси, управлінські відносини, фінансовий контроль.
Key words: socialization of the state, social processes, management relations, financial control.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Посилення ролі держави в процесі формування і розвитку ринку, його соціальної орієнтації включає в себе посилення державного фінансового контролю за законністю управління державною власністю і її використанням, за своєчасною і в повному обсязі сплатою податкових платежів, формування та виконання реального бюджету для створення загалом умов стійкого функціонування економіки, її фінансово-кредитної сфери. Водночас слід підкреслити, що посилення державного регулювання в сфері економічних, у тому числі фінансових, відносин вимагає наявності адекватної вимогам сьогоdnішнього дня нормативно-правової бази, ефективних механізмів правового регулювання, а також системи дієвого контролю.

Створення стабільного економічного потенціалу дозволить забезпечити належний рівень обороноздатності країни, її територіальну цілісність, захист інтересів України на міжнародному рівні, соціально-економічну базу нашого суспільства, розвиток нації. Все це диктує необхідність розробки державної стратегії в області економічної безпеки України. Рішення названих завдань пов'язано з посиленням керуючої, організуючої ролі держави за допомогою таких економічних, ринкових інститутів, як фінанси, гроші, податки, кредити.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Філософський аспект проблеми застосування фінансового контролю в системі соціального управління досліджувався на основі робіт таких вчених філософів: В. Базилевич, Н. Виговська, В. Геєць, В. Глуценко, В. Дем'янишин, А. Машишев, І. Микитюк, В. Невідомий, В. Федосов, О. Шевчук та ін. Економічний аспект проблем фінансового контролю в Україні розкривається в роботах економістів О. Барановського, І. Басанцова, О. Василика та ін. Істотний внесок у розуміння фінансового контролю як функції держави, основних напрямків її правового регулювання внесли представники теорії права і держави: О. Кириченко, О. Ковалюк, В. Кравченко, А. Крисоватий, М. Крупка, В. Корнєєв, Л. Лисяк, Е. Лібанова та ін. Водночас нині відсутні роботи, присвячені комплексному дослідженню державного фінансового контролю в системі державного управління фінансами в сучасних умовах формування ринкових відносин в нашому суспільстві.

МЕТА СТАТТІ

Мета полягає в тому, щоб на основі аналізу нормативно-правових актів, що містять фінансово-правові норми, які регламентують здійснення державного

фінансового контролю нині, на основі зарубіжного, а також історичного досвіду і сучасної практики, охарактеризувати місце державного фінансового контролю в системі державного управління фінансами, визначити роль цього контролю в боротьбі з економічними правопорушеннями в цілях забезпечення економічної безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова діяльність держави являє собою процес збирання, розподілу (перерозподілу) та використання грошових фондів (фінансових ресурсів), що забезпечують практичне виконання функцій і завдань, що стоять перед державою. Характеризуючи фінансову діяльність держави, необхідно підкреслити, що це особливий вид державної діяльності, оскільки її здійснюють органи держави трьох гілок державної влади: законодавчої, виконавчої і судової в межах своєї компетенції.

Фінансова діяльність викликана об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу національного доходу, задоволення не тільки особистих, індивідуальних потреб громадян, а й потреб суспільства загалом. Здійснення державою фінансової діяльності є одним із проявів виконання нею економічної функції. Під функцією держави традиційно розуміється напрямки його діяльності, в яких виражається її цілі і завдання [1]. Прийнято виділяти різні функції держави, серед яких однією з найстабільніших (з точки зору свого існування) і одночасно мінливої в залежності від вмісту є економічна функція держави [2]. Основне призначення держави в сфері економіки, в тому числі в сфері фінансів — встановлення основ їх функціонування. Дослідниками виділяються такі основні сфери діяльності держави в ринковій економіці сучасних країн [3, 4]: встановлення правил економічної "гри", тобто видання нормативних актів, що визначають поведінку суб'єктів економічної, господарської діяльності і поширюються на всіх учасників економічних відносин; контроль за дотриманням встановлених правил і захист учасників економічних відносин від будь-яких протиправних порушень; здійснення права власності (державної) нарівні з іншими учасниками економічного обороту; економічне регулювання, підтримка і стимулювання суб'єктів ринкових відносин. Серед названих напрямів основну, визначальну роль у державному впливі на економіку, в тому числі на фінанси, грає правове регулювання і здійснення контролю, в тому числі фінансового. На жаль, на сучасному етапі, ефективне правове регулювання економічних, фінансових відносин та здійснення контролю можливо в умовах сильного в економічному сенсі держави, великого державного сектора економіки, прямого державного регулювання банківської, податкової сфер, що забезпечують доходи бюджету для забезпечення соціальних програм [5]. По суті, держава одночасно виступає складовим елементом ринкових відносин і "стабілізуючим чинником суспільного розвитку в цілому" [6]. Одним з напрямків діяльності держави, державного регулювання в сфері економіки поряд з впливом на відносини в сфері ви-

робництва, агропромислового комплексу, транспорту, зв'язку тощо виділяють сферу фінансів і кредиту [7]. Найважливішим завданням держави на сучасному етапі економічного розвитку і передусім в фінансово-кредитній сфері, є визначення свого місця в системі таких відносин: "держава — національна економіка", "держава — ринок", "держава в ринку".

У ринкових умовах державі необхідно зберегти своє соціальне призначення, що має бути виражене і сформульоване в його економічній політиці, спрямованій на забезпечення загальнонаціональних інтересів, соціальних програм. Забуття цих вимог веде до зловживань, корупції в процесі перерозподілу власності, управління фінансовими потоками. Про соціальну роль держави в умовах ринку говорили відомі мислителі, економісти. "Що стосується мене, — писав Д. Кейнс, — то я вважаю, що є відомі соціальні та психологічні виправдання значної нерівності доходів і багатства, проте не для такого великого розриву, який має місце в даний час" [7, с. 83]. Для зняття гострих суспільних суперечностей і ослаблення соціальних нерівностей Д. Кейнс запропонував нову економічну стратегію, спрямовану на поєднання приватного інтересу з інтересами суспільства". Л. Ерхард писав, що приватний інтерес може бути виправданий тільки тоді, коли він одночасно служить інтересам суспільства [7, с. 91]. Згідно з "теорією справедливості" Джона Роулса будь-який суспільний порядок не повинен встановлювати і забезпечувати більш широкі перспективи для людей, що знаходяться в кращому становищі, якщо ці перспективи не пов'язані будь-якими позитивними результатами для менш досягли успіху членів суспільства [7, с. 10]. В іншому випадку окремим групам вдається сконцентрувати в своїх руках значні кошти, власність, використовуючи слабкості правового регулювання в перехідний період, недолік державних владних структур і т.п. На жаль, "теорія благоденства" і "справедливості" значно розійшлися з практикою.

Перейдемо до характеристики і класифікації управлінських відносин у сфері фінансової діяльності. Управлінські відносини — один з найважливіших компонентів характеристики соціального управління, його фактичний зміст, бо управління передбачає виникнення і розвиток певних зв'язків між учасниками керованих процесів суспільного життя. Це означає, що судити про характер управлінської діяльності з достатньою достовірністю можна не тільки за особливостями, властивим тому чи іншому суб'єкту або об'єкту управління, скільки з тих відносин, в яких виявляються найбільш повно і наочно все органічно пов'язані з сутністю соціального управління категорії. Це обумовлено тим, що соціальне управління проявляється саме у взаємодії його суб'єктів і об'єктів. Звідси і значимість питання про їх характеристику. Аналізуючи названі відносини, необхідно виходити з таких передумов.

Управлінські відносини — конкретний і дуже широкий різновид соціальних або суспільних відносин. Подібний висновок логічно зумовлений сутністю соціального управління, що знаходить практичне і безпосереднє вираження в керівництві поведінкою людей. Соціальне управління впливає на дії, що здійснюються у відношенні

один до одного. Специфіка полягає в тому, що всі особливості і характерні риси соціального управління можуть бути осмислені тільки на основі аналізу відповідних форм взаємозв'язків людей і їх організованих колективів, тобто відносин між людьми, які виступають у ролі суб'єктів і об'єктів такого виду управління. Саме в такого роду відносинах і укладена передусім специфіка соціального управління. Воно здійснюється у відношенні людей і самими людьми. Його завдання і функції практично реалізуються людьми, які використовують у цих цілях різні засоби.

Соціальне управління є керівництвом соціальними процесами, в тому числі в процесі здійснення фінансової діяльності. Наприклад, здійснення поновлень податковими органами по організації збору податків і зборів платниками податків, проведення контролю за дотриманням податкового законодавства. Це — сфера суб'єктивної діяльності людей, організуючого впливу на їх поведінку. В рамках і в процесі такого керівництва складаються різного роду відносини, які мають певні спільні риси. Вони здатні характеризувати будь-який варіант цих відносин, об'єктивно висловлюючи принципову єдність їх сутності.

Попри наявну специфіку таких відносин, яка виявляється в суб'єктний склад, об'єкт цих відносин, а також у правах і обов'язках сторін, всі вони відносяться до податкових відносин, які регулюють норми податкового права. Керуючі, як і всякі інші суспільні відносини, в тому числі фінансові, є результатом людської діяльності в певній сфері суспільного життя, а саме у сфері управління. Така сфера може служити певною межею їх виникнення і розвитку. Управлінські відносини завжди виникають у зв'язку із здійсненням управлінських функцій. Їх реалізація створює базу для взаємодії сторін, у рамках якої вони ставляться один до одного як суб'єкти і об'єкти управління. З цих позицій управлінські відносини можна представити у вигляді взаємозв'язків людей з приводу здійснення цілей і функцій соціального управління, в тому числі в процесі фінансової діяльності.

Оскільки соціальне управління має на меті забезпечення належної впорядкованості суспільного життя, урегульованості різних її сторін, очевидно, що саме соціальні зв'язки фактично є об'єктом впливу з його боку. Таким чином, соціальний характер управлінських відносин знаходить своє вираження в тому, що: соціальне управління передбачає в якості свого об'єкта відносини між людьми; соціальне управління здійснюється людьми по відношенню до людей; реалізація функцій соціального управління протікає в рамках взаємозв'язків між людьми; управлінські відносини виникають сумніви з приводу функцій, основний зміст яких становить керівництво поведінкою людей. Отже, управлінські відносини є змістом і об'єктом керуючого впливу на соціальні процеси, що здійснюється в правовій формі. В такому розумінні вони мають місце скрізь, де здійснюється управлінська діяльність, тобто і в економічній, і в інших сферах життя. Попри сферу діяльності, в якій складаються управлінські відносини, в тому числі в процесі фінансової діяльності, в них проявляється основне призначення соціального управління — забезпечення

узгодженої, організованої, цілеспрямованої спільної діяльності, що реалізує відповідні цілі і завдання, що стоять перед суспільством і державою на конкретному етапі розвитку. З соціального характеру управлінських відносин безпосередньо випливає така їх особливість: управлінські відносини є одним з видів вольових відносин.

Управлінські відносини можуть характеризуватися як владних відносин. Такий їх характер органічно пов'язаний з сутністю соціального управління, що знаходить своє вираження насамперед в керуючому впливі на волю, свідомість людей. Взаємовідносини суб'єктів і об'єктів управління будуються таким чином, що одна сторона управлінських відносин (об'єкт управління) поставлена в такі умови, коли вона змушена підкорятися приписам або вказівкам іншого боку (суб'єкта управління). Тут наявний владний фактор управлінських відносин; у них забезпечується підпорядкування учасників спільної діяльності єдиній керуючій волі.

У цьому знаходить своє вираження влада в соціальному сенсі як можливість і здатність підпорядковувати своїй волі поведінку інших людей, тобто здійснювати свою волю і робити визначальний вплив на діяльність, поведінку людей, використовуючи з цією метою такі кошти, як авторитет, право і примус. На закінчення розглянемо види, форми і методи фінансового контролю. Класифікація фінансового контролю можлива за кількома підставами: видами, формами та методами здійснення. Вид — складова частина, що виражає (частково) зміст цілого і водночас відрізняється від інших частин конкретними носіями контрольних функцій (суб'єктами), об'єктами контролю, що в свою чергу зумовлює і відмінності в методах здійснення контрольних дій.

Органи державного та недержавного фінансового контролю поділяються на підвиди. Щодо першого можливий поділ на загальнодержавний (міжвідомчий контроль), відомчий (внутрішньовідомчий) і внутрішньогосподарський контроль, який в даний час здійснюється і в недержавній сфері. Під формами контролю розуміються окремі сторони прояву змісту контролю в залежності від часу здійснення контрольних дій.

Формами фінансового контролю є попередній, поточний і наступний контроль. Критерій розмежування цих форм лежить у зіставленні часу здійснення контрольних дій із процесами формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів. Контрольна дія, проведена до початку зазначених процесів (перевірка проекту бюджету і т.п.), є попередніми фінансовим контролем, а дія, що здійснюється після їх здійснення (перевірка податкових декларацій), виступає в якості наступного контролю. Водночас розподіл цей є досить умовним, оскільки найчастіше вони пов'язані між собою, що відображає безперервність самого процесу відтворення. До методів контролю відносяться конкретні способи (прийоми), що застосовуються під час здійснення контрольних функцій. Методами фінансового контролю є: рахункова перевірка балансів, аналіз фінансово-господарської діяльності, документальна ревізія тощо.

Кожен з цих методів поділяється на більш приватні способи, що дозволяють вирішувати проміжні завдання. Наприклад, при документальній ревізії використовуються такі способи, як зустрічна перевірка документів, інвентаризація грошових коштів і матеріальних цінностей, відновлення кількісного обліку, контрольне звірення і т.ін.

В опублікованих роботах різних авторів попередній, поточний і наступний контроль розглядаються як форми, види або типи контролю [3; 5]. Подібні термінологічні розбіжності характерні і для тлумачення таких понять, як документальний і фактичний контроль. В інтерпретації різних вчених ревізія, обстеження і тематична перевірка є методами, видами або формами контролю. Загальнодержавний фінансовий контроль здійснюється державними органами законодавчої влади, державними органами виконавчої влади. Внутрішньогосподарський контроль виступає як самостійна функція управління всередині підприємства, організації, відрізняється своєю глибиною і точністю, бо здійснюється там, де знаходиться "центр ваги" управління. Головне його призначення — безперервне спостереження за ефективністю фінансово-економічної, постачальницько-збутової та виробничої діяльності, виявлення внутрішньогосподарських резервів, забезпечення збереження грошових і матеріальних засобів, усунення причин і умов, що породжують розкрадання і безгосподарність.

У системі внутрішньогосподарського контролю провідна роль належить контролю, який здійснюється бухгалтерією підприємства, організації у вигляді: попереднього контролю на стадії розгляду первинних документів, що надійшли головному (старшому) бухгалтеру на підпис, а також під час візування договорів, кошторисів, наказів та інших документів, пов'язаних з витрачанням грошових і матеріальних засобів; поточного контролю у ході облікової реєстрації господарських операцій і інвентаризацій товарно-матеріальних і інших цінностей; наступного контролю на стадії узагальнення та аналізу облікової та звітної інформації, а також за допомогою ревізій і тематичних перевірок (обстежень) в окремих внутрішньогосподарських підрозділах. Отже, внутрішньогосподарський бухгалтерський контроль є безперервним, універсальним (суцільним), системним і суворо документальним.

Однією з причин недостатньої ефективності внутрішньогосподарського контролю найчастіше є відсутність належної відповідальності керівників функціональних економічних і технічних служб за виконання контрольних функцій. Щоб підвищити дієвість внутрішньогосподарського контролю, необхідно більш чітко розмежувати відповідальність головного бухгалтера та керівників інших економічних і технічних служб за виконання функцій і завдань внутрішньогосподарського контролю.

ВИСНОВКИ

На наш погляд, розподіл фінансового контролю на різні види можливий за таких підстав. Класифікація фінансового контролю за суб'єктами передбачає підрозділ його на державний, який в свою чергу підрозділяється на загальнодержавний і відомчий,

внутрішньогосподарський (внутрішньофірмовий), незалежний контроль. За часом його здійснення він підрозділяється на попередній, поточний і наступний. За змістом (об'єкту, напрямками) він ділиться на: бюджетний, податковий, банківський, страховий, валютний тощо.

Література:

1. Гатаулліна Е. Державна фінансова політика у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 27 (1). С. 149—155.
2. Дзюбань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) [Електронний ресурс]: монографія / О.П. Дзюбань. — Харків: Константа, 2006. — 440 с. — Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1498109> — Назва з екрана.
3. Бланк І.А. Управління інвестиціями підприємства: підручник. — К.: Ніка Центр, 2017. — 480 с.
4. Грабчук О.М. Трансформації концептуальних засад бюджетної політики України. Економіка розвитку. 2017. № 3. С. 14—19.
5. Ушакова М.М. Інвестування, фінансування, кредитування. Стратегія і тактика підприємства: підручник. К.: КНТЕУ, 2017. — 191 с.
6. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія. Київ: ДНУ АФУ, 2009. 594 с.
7. Василюк О.Д. Теорія фінансів: підручник. Київ: НІОС, 2000. 416 с.

References:

1. Gataullina, E. (2015), "Public financial policy in countries with developed and transformational economies", *Ekonomichnij visnik universitetu*, vol. 27 (1), pp. 147—155.
 2. Dzoban, O.P. (2006), *Natsionalna bezpeka v umovakh sotsialnykh transformatsii (metodolohiia doslidzhennia ta zabezpechennia)* [National security in conditions of social transformations (research methodology and security)], Konstanta, Kharkiv, Ukraine, available at: <https://www.twirpx.com/file/1498109> (Accessed 05 March 2021).
 3. Blank, I.A. (2017), *Upravlinnya investytsiyamy pidpryyemstva: pidruchnyk* [Enterprise investment management: a textbook], Nika Center, Kyiv, Ukraine.
 4. Grabchuk, O. M. (2017), "Transformations of conceptual bases of budgetary policy of Ukraine", *Ekonomika rozvitku*, vol. 3, pp. 14—19.
 5. Ushakova, M.M. (2017), *Investuvannya, finansuvannya, kredytuvannya. Stratehiya i taktyka pidpryyemstva: pidruchnyk* [Investing, financing, lending. Strategy and tactics of the enterprise: a textbook], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
 6. Lisyak, L. V. (2009), *Byudzhetna politika u sistemi derzhavnogo reguluvannya socialno-ekonomichnogo rozvitku Ukraini: monografiya* [Budget policy in the system of state regulation of socioeconomic development of Ukraine: monograph], DNU AFU, Kyiv, Ukraine.
 7. Vasiluk, O.D. (2000), *Teoriya finansiv: Pidruchnik* [Theory of finances: Textbook], NIOS, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 18.04.2021 р.*